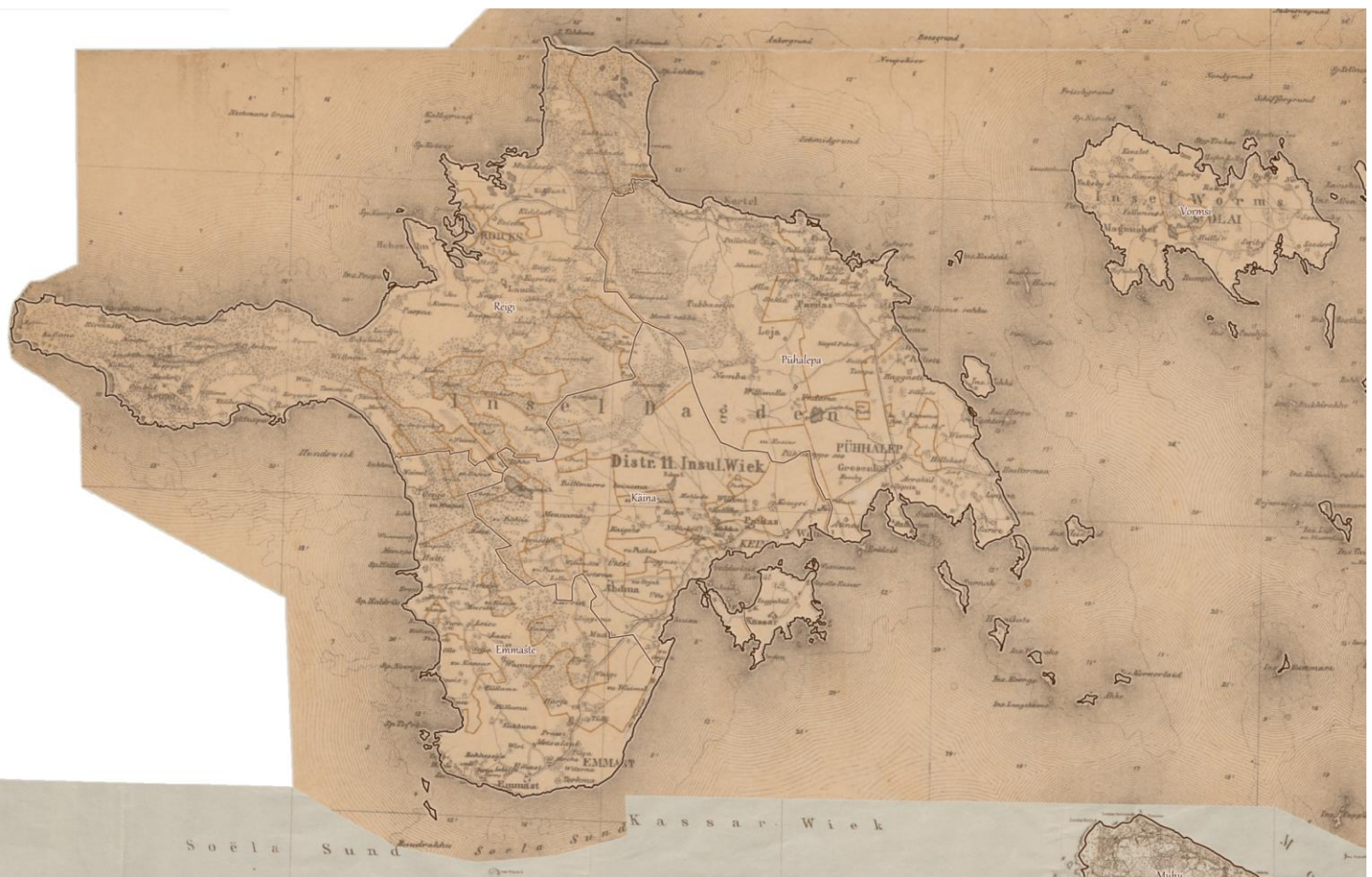

Hiiumaa ja Vormsi maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiivi allikate põhjal: Käina kihelkond

Hiiumaa, Läänemaa

Aruanne

Töö nr: 1961MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet
Tellijaja esindaja: Pikne Kama
Tellijaja kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn pikne.kama@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Valdo Valper, MA
Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)
Ergo-Hart Västrik, PhD (Tartu Ülikool)
Reeli Reinaus, MA
Mart Hiob, PhD

Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2020

Sisukord

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel.....	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg.....	6
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	6
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	7
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8. Töörühma ettepanek pärandkultuuri objektina registreerimiseks.....	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	8

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Valdo Valper, vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd, GIS andmete loomine);

Reeli Reinaus (arhiivitööd, teabepäeva fotod);

Ergo-Hart Västrik (välitööd);

Mart Hiob (projektijuhtimine, välitööd).

2. Välitööde toimumise ajakava

Kuupäev	Küla	Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms	Osalejad
8.07.2020	Orjaku (teabepäev)	teabepäev Orjaku külamajas, vestlused kohalikega, kontaktid	Valdo Valper (ettekanne)
11.07.2020	Nõmme, Kaigutsi, Männamaa, Selja	Põllumaa hiis; Hiie talu; püha mänd; Põhjatu auk; Hiiesoo; Kaasiku mets; Tõllu kivid Tihul ja Männamaal; Tihu järv; Kaasiku mets Intervjuud: [redacted]	Valdo Valper
12.07.2020	Käina	Hiiesoo; Kaasiku mets; Hiie talu; Põllumaa hiis; Põhjatu auk; silmaallikas Intervjuud: [redacted]; [redacted]; [redacted]; mehed bussipeatuses	Valdo Valper
20.07.2020	Männamaa	Püha mänd; Hiiumaa üldküsimumused Kirjavahetus Monika Reppoga ja [redacted]	Valdo Valper
28.07.2020	Kärdla	Endel Varepi Hiiumaa materjalid Kirjavahetus [redacted]	Valdo Valper
3.08.2020		Tutvumine Hiiumaa muuseumi materjalidega	Reeli Reinaus, Mari-Ann Rimmel, Valdo Valper, Ergo-Hart Västrik
4.08.2020	Käina	Hiiesoo; Kaasiku mets; Hiie talu; Põllumaa hiis; Põhjatu auk; silmaallikas Intervjuud: [redacted]; [redacted]; [redacted]	Valdo Valper
5.08.2020	Kolga, Käina, Nõmme	Põhjatu auk; Põllumaa hiis; Hiie talu; Hiiesoo; Kaasiku mets; Tõllu kivid Tihul ja Männamaal Intervjuud: [redacted]; [redacted] telefonikõne Tohvri hooldekoduga	Valdo Valper
6.08.2020	Taguküla, Esiküla	Hiiesoo; Kaasiku mets; Kassari asjad Intervjuud: [redacted]	Valdo Valper, Mart Hiob

7. ja 11. 08.2020	Nõmme	Põllumaa hiis; Hiie talu; Hiiesoo; Kaasiku mets; Põhjatu auk Kirjavahetus Tohvri hooldekodu kaudu [redacted]	Valdo Valper
17.08.2020	Kolga	Põhjatu auk Kirjavahetus [redacted] kaudu [redacted]	Valdo Valper
6.10.2020	Männamaa	Püha mänd Kirjavahetus Monika Reppoga	Valdo Valper

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 13,5 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 42,5 tundi (siin sees Tartu-Hiiumaa ja Hiiumaa-Tartu).

Järeltööd: 38,5 tundi.

Kokku: 94,5 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Käina kihelkonnas kokku u 7 kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika (nende seas eraldi arvestatuna komplekside hulka kuuluvad üksikobjektid/toponüümid, samuti kabelikohad, muinsuskaitsealused paigad). Neist 1 on maastikul inventeeritud, ülejäänud kas kindlalt hävinud või puuduliku ja ebamäärase infoga paigad. Algsesse loendisse oli kaasatud rohkem hiukive, ent erinevalt Läänemaast, Hiiumaal nendega seoses ravimisest või ohverdamisest ei räägita. Muinsus- või looduskaitsealuseid looduslike pühapaiku Käina kihelkonnas ei ole.

Arhiivandmetes kajastumata kohtadest nimetati Silmaallikat Käina lahe ääres Lepakoplis (toponüüm põhikaardil).

Pildistasin kuid ei inventeerinud veelgi nimega või looga pärimuspaiku, mille kohta pole otsest ravi- või pühapärimust, seega siinses aruandes need ei kajastu.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Põhjatu auk** – Kolga küla (toponüüm põhikaardil, praegu pärandkultuuri punktobjekt, välitöödel kogusin uut infot, kuid mitte ohvriteateid);

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Põllumaa hiis** – Nõmme küla. Peale välitööde lõppu vahendas Tohvri hooldekodu mulle Richard Heinaste teadmist, et Põllumaa karjamaid teisel pool teed kutsuti Põllu hiis, praegu seal jahimaja; Põllumaa koht oli viimane, mis maaparanduse alla jäi;
- 2) **Hiiesoo** – Kaasiku küla?; Kirjas kõigest toponüüm (E 20184). Suurem jagu Käina inimesi kinnitab, et Hiiesoo Käina ligidal ei saa olla muu kui Kassarisoo Kaasiku k.-st idas ja põhjas (Hiiesoo toponüümi ennast ei teata). Geograafiliselt võimalik siduda **Kaasiku metsa** (E, StK 24, 66 (1))

teatega, kus metsast läbi minnes peab liirilinnu laulu mõistma (sarnane hiielaulu oskamise motiivile). Küsitlused siiski kuhugi ei viinud;

- 3) **Silmaallikas** Lepakopli – Käina küla. Uus teade silmade pesemise kohta. Ehkki käisin ka kohalikega maastikul, ei õnnestunud enamat välja selgitada, kui üks tõenäoline koht. Tuleks veel küsitleda [redacted] ema [redacted] ja võimalusel ta maastikule viia. [redacted];
- 4) **Püha mänd** – Männamaa küla. Hävinud, kuid mälestuskiviga tähistatud (puu algest asukohast tee pool). Männamaa kalme uurimisalal (Reppo 2020). Ei inventeerinud, kuid vääraks pärandkultuuri märki (kui arheoloogilise kaitse vööndit ei määrata); üksjagu pärimust ja foto Hiiumaa muuseumis: HKM Fp 151 F 148;
- 5) **Tõllu kivid** – Tihu heinamaal **Tõllu istumisasemega kivi** ja Männamaa heinamaal **Tõllu tulekivi**. Võimalik, et viimane maaparanduse alla jäänud. Kuna pole pühapärimust ja jäid marsruudist eemale, jäi küsitlemata ka Aita Uusõue Taterma k. Uurida tasuks ka **Tihu järve** kohta, kus pärimus räägib järve uppunud kirikust.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Hiie talu** – Kaigutsi küla vanatalu. Talu ise hävinud. Rahvapärane talunimi Tirtsu. Teatakse ka ametlikku nime, ent mitte põhjust. Võimalik, ent kahtlane seos Nõmme k. Põllumaa hiiega (talumaade vahe piirist piirini u 400 m).

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Välitöödele läksin eelteadmisega, et klassikalisi püha-, ravi- ja ohvripaiku Käina kihelkonnas on ülivähe. Välitöödel õnnestus vaid Põllumaa hiie umbmäärane asukoht kindlaks teha, muidu hiie- sõna, ohvri- ja ravipärimust ei teata. Üks informant: Käinas on parem maa kui mujal, polnud ebausku ja ohverdamist vaja. Siiski lisandus Silmaallikas, millest varasemaid arhiiviteateid pole, kahjuks ei õnnestunud selle kindlat asukohta leida. Vist esimest korda minu inventeerimiste ajaloos oli teabepäevast ka inventeerijale midagi kasu - inimesed on asjast huvitatud ja üritavad kaasa aidata.

Kaalu Kirme arhiivist leitud teade selle kohta, et hiidlased on 18. sajandil haiguste kaitseks oma ehteid soolaukasse heitnud, on nõnda vana, et kõiki katkestusi arvestades polnud mõtet selle kohta inimestelt pärida. Lisaks ei anna K. Kirme teade täpsemalt asukohta, arvatavasti jääb see Kärkla kanti.

Põliselanikke on veel kohapeal alles. Need, kellega jutule saime, tundsid ümbrust ja loodust üldiselt hästi. Mõnegi elanikuga oleksin tahtnud teha pikema kohapärimus-alase intervjuu, ent selleks ei olnud aega. Tutvusin ka Hiiumaa muuseumi materjalidega, kuid säilikute lühikirjelduse põhjal tundus aja kokkuhoiu mõttes otstarbekas neid mitte välja tellida (sadade lehekülgede seas võib olla juhuslik pühapaigateade). Küsitlesin ka muuseumi teadusdirektorit Helgi Põllot. Lugesin Hiiumaa-alast kirjandust, ent eriliste tulemusteta (kasutatud kirjanduse nimekiri aruande lõpus võiks olla mõne ühiku võrra pikem).

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Põhiline probleem, nagu ikka, oli ajanappus, Hiiumaa puhul ka “meretaguse asja” faktor. Teine ja kolmas projekt on selga tulemas, sel suvel surus aega kokku veel ka kevadine koroonapaus. Kuigi Tohvri hooldekodus öeldi mulle, et külastamine pole keelatud, otsustasime suhelda telefonitsi ja e-maili teel. Sellega hoidsingi tegelikult aega kokku. Augustikuiste välitööde ajal oli just Tartus, s.t meie lähtepunktis vallandunud väike miniepideemia. Külaelanikega rääkides ajasime jutud õue peal ära, harva tundus ebaviisakas sissekutsumisele eitavalt vastata. Püstijalu märkmete tegemine on muidugi keeruline, kui

samal ajal pead haldama erinevat tehnikat. Pühapaigainfo nende asjaolude tõttu siiski kaduma ei läinud (seda eriti polnud).

Hävinud või kahjustatud hiiekohti tuleks olemasolevate andmete põhjal võimalikult täpselt lokaliseerida, nt Männamaa püha määnd. Põllu(maa) hiie täpsemat kohta ilmselt välja selgitada ei õnnestu. Käina Silmaallika puhul aitaks tõenäoliselt ainult, kui vana inimene maastikule viia, samas on maastik nii palju muutunud, et seegi ei pruugi aidata. Rahvusarhiivi kaardimaterjalist seekord kasu ei olnud.

Inventeerisin teadlikult objekti, mille puhul teadsin, et ta pärandkultuuri objektist "kõrgemat" staatust ei saa, kuigi tema kaldal on oletamisi ohvripaika arvatud. Kunagi ehk hakatakse pärimuspaikadesse suhtuma mõistlikult, umbes et hiukivi, millelt ei ole ravivett kogutud, on sama tähtis objekt kui hiukivi, millelt vett võetud on. Selliseid objekte oleksin võinud Käina kihelkonnas inventeerida veelgi.

8. Töörühma ettepanek pärandkultuuri objektina registreerimiseks

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri pindobjektina:

- 1) **Põhjatü auk** – Kolga küla (praegu pärandkultuuri punktobjekt) – Käi_Kolga_01.

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas:
 - Sisestused ERA temaatilisest kartoteegist.
 - Sisestused ERA topograafilisest kartoteegist.
 - Sisestused ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogudest.
 - Jung, Jaan (1910). Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
 - Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Hiiumaa. Loodus, aeg, inimene (2015)
- Kirme, Kaalu. Kuningas Ingvari haud ja teised Hiiumaa lood (2014)
- Reppo, Monika. Monnema või Männamah? Nimelugu ja muud huvitavat [Loeng Männamaa küla ajaloo]

https://www.researchgate.net/publication/338502355_Monnema_voi_Mannamah_Nimelugu_ja_muud_huvitavat_Loeng_Mannamaa_kula_ajaloost (2018)
- Reppo, Monika. Koka, Ristete ja Männamaa kalmete mälestise tunnustele vastavuse kindlaks tegemine, muistise piiride määramine ning eksperdi hinnangu koostamine käina osavallas, hiiumaal. Aruanne (2020)¹
- Saar, Endel. Hiiumaa - kiviajast tänapäevani (2004)

¹ M. Reppo V. Valperile 6.10.2020: Selle hinnanguga oli nii, et MKA avastas hiljuti, et nad ei olnud mu esialgset versiooni kooskõlastanud ja palusid täiendusi. Seega on uus aruanne veidi teistsugune, kuid minu teada kooskõlastatud veel pole ja seetõttu pole ka registreerimisse lisatud (vähemalt mina ei leia teda).

- Valper, Valdo. Vältitööpäevik (2020).
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- 1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis.
- Eesti kohanimeraamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Väike murdesõnastik <http://portaal.eki.ee/dict/vms>.

